

(əvvəli ötən sayımızda)

“Yeddi Gözəl” adlı üçüncü möhtəşəm əsərində də Nizami milli kimliyinə olan bağlılığını, niyə öz ana dilində yazmağa icazəsi olmadığını kitabın başında açıqlayaraq, daha geniş səviyyədə sərgiləyir. Əjdahanı öldürüb üç yüz dəvə yükü dəfinəni payladıqdan sonra Xovəməq sarayına qayıdan Bəhram sarayın içində qapısı bağlı saxlanan bir otağa tuş gəlib qapısını açdırır. O otağın duvarlarındakı rəsmlərdə Bəhram yeddi gözəlin şəkillərini görür. Burada anlam baxımından çox önəmli olan o Yeddi ölkənin şahlarının qızlarının adları diqqətə layiqdir. Hind şahzadəsinin adı “Yürək”, Çin (Türküstan) xaqanının qızının adı “Yığmanaz”, Xarəzm şah qızının adı “Naz Pəri”, Saqlab şahın qızının adı “Nəsrinnuş”, Məğrib (Mərakeş) şahının qızının adı “Arzeytun”, Rum qeysərinin qızının adı “Humay”, Kəsranın qızının adı “Dorəsti”. Yeddi şahdan beşinin qızlarının adı Türki adlardır. Nizami bu siyasəti ilə o vaxtdakı türk coğrafiyasını Türki adların yaratdığı möhtəşəm bir tabloda xəritəyə alıb. Dördüncü kitabında İsgəndərin dili ilə bu coğrafiyanı daha aydın təsdiq etdirəcək.

Yeddi Gözəl əsərində ən çarpıcı çıxış Bəhram şahın İranlılara olan münasibətidir. Bu münasibətin kökünü bilmək üçün Bəhram şahın nağılının qısaca burada gətirməliyik. İyirmi il uşaqsızlıqdan sonra biricik tapdıq oğlu Bəhramı Yəzdgird münəccimlərin təklifi ilə Yəmən padşahı Nəmana əmanət edir. Yəmən şahı Bəhramın şərəfinə Rumdan Simnar adlı bir memar gətirtdirib Xovəməq sarayını tikdirir. Sarayın tikintisi bitdikdən sonra Nəman Simnari sarayın ən uca yerindən yerə atdırıb öldürtdürür. Sonra da özü rahib olub yoxa çıxır. Vəziri Münzir şah olur. Oğlu Nəmanla birlikdə Bəhramı da böyüdü. Bəhram Ərəb, Dəri, Yunan dillərində dərslər alır. Bəhram orada elə adsan qazanır ki ona “Nəcmul-Yəmən” yeni Yəmən Ulduzu ayaması verirlər. Bəhram Əjdahanı öldürüb üç yüz dəvə yükü dəfinəni paylaşır. On dəvə yükü atası Yəzdgirdə, on dəvə yükü Münzir ilə oğlu Nəmana, qalanın da başqalarına paylayır. Yəzdgird öldükdən sonra İranlılar qurultay qurub bu xəbəri Bəhramdan gizlətmək və onu şah olmaqdan məhrum etmək istəyirlər. Çünki onların nəzərində Bəhram ərəblər arasında böyümüşdü və o ortamda böyümüş birisi Əcəmə – Ərəb olmayan, Ərəb dili bilməyən, dil qanmaz – hakim ola bilməzdi. Olsa, İranlıların var-dövlətini ərəblərə paylayacaq. Nizami üç-dörd beytdə İranlıların irqçi düşüncəsini incəliklə oxucuya çatdırır. İranlıların bu davranışı Bəhramın qulağına çatır. Onun

Abbasəli Əhmədov

bu durumda İranlılara olan münasibəti çox diqqətə layiqdir:

«گرچه ایرانان خطا کردند / کز دل آردم مارها کردند
در دل سختشان لغوا هم دید / آرمی آرم که آرمی است کتید
با همه سنگینی شکار مانند / گوشتان کشتزار مانند
گرچه در پشم خوشتن خسبید / همه در پنبزار من خسبید
به که بدعهد و سنگدل باشند / تا از من عاقبت خجل باشند»

“Baxmayaraq İranlılar yanıldılar ürəklerinde bizə olan sevgini buraxdılar

Ürəkdə onlara qarşı acıq saxlamayacağam yumuşaqılıq açardır yumşaq olacağam

Nə qədər it ürəkli olsalar da ovumdurlar tarlamda otlayan qo-

«شاه شه با کبرک چینی / منسیرم چگره می بینی؟»

“Şah Çinli kənizə belə söylədi:

“Əldə etdiklərimi necə görürsən?”

Eyni adamı, Fitnəni, şah kimi rəsmi bir məqamın dili ilə bir yerdə Tatar, azca sonra Çinli xitab etmək əslində o vaxtın Çin ilə Tataristan yaxud Türküstanın eyni ölkə olduğunu vurqulayır. F. Lukasin 1823-dəki xəritəsi də bu fərziyyəni doğruldur.

Fitnə Bəhram şahın düşüncəsinə olan tənqidinin düz olduğunu eyləmcilbir dərslə ilə elə başa salır ki şah Fitnədən minlərlə döndür istəmək zorunda qalır. Nizami bu durumu iki beytdə çox incəliklə çatdırır:

«شاه از آن ترکها دانگ / کاکان زخم دید از ره او
این شاه که سخت خوشی کرد / لشکر ترک دست خوشی کرد»

“Türk onun amansız Türk hücumundan elə yara aldı ki gəl görəsən

Şahın polad qılıncı oynadıqda Türkün qoşunu qaldı süstlü-

«تورک من رحمت آتکارا کرد / خدای خوش را مائارا کرد»

“Mənim Türküm rəhmətini aşkar etdi

“Öz hindusu ilə yaxşı keçindi.”

Azca irəlində bir daha o tanrıçanı Türk təqdim edir:

«چون دگر دانه تورک ناکتی من / در جگر دید جوش آتش من»

“Çün bir daha ürək çəkən Türküm Ciyərimdə gördü qaynar alovu”

Xaosu gedən şah – ixtiyarında onca naz-nemət, gözəl pərilər olduğuna baxmayaraq – tanrıça ilə bir araya gəlmək ehtirasının alovları içində ilan kimi qıvrılıb qalmışdı. Onun bütün arzusu o gözəllər gözəli tanrıçaya yetişmək idi. O öz arzusunun beləcə

Nizaminin milli kimliyi və Vətəni

“O böyük Azərbaycan şairi, Türk oğlu Türkdür”

yunlarımdırlar Öz yünlərində yatmaqlarına baxma hamısı pambıq tarlamda yatanlardır

Vəfasız, daş ürəkli olsalar daha yaxşıdır sonunda qarşında başı aşağı olarlar.”

Bu beytləri Nizami azərbaycanlılara görə desə idi, əldəki məqalənin araşdırıcısı heç vaxt onu Azərbaycan şairi hesablamazdı.

Yeddi Gözəl əsərində Nizami Bəhram şahın “Fitnə” adlı kəninin nağılında qızın etnik kimliyinə işarə edərək “Tatar” ilə “Çin”in bir ölkə olduğunu aydır. Bəhram şahla ova gedən Fitnə şahın ovladıqlarına tərif söyləməkdə dözüb səsini çıxartmışdır. Bəhram bu durum ağır gəlib belə deyir:

«مگت کای لنگ چشم نظری / سید مارا بچشم در آری»

“Dedi: Ey badamgözlü Tatar qızı gözüne gəlmir ovladıqlarımız?”

Neçə sətir sonra da:

«شاه گفت ترک خود نماند / خدای کرد و پیتز او بر نماند»

“Şah öz Türkünün qınağını bildi

Hinduluq edib qarşısında çapıtdı.”

«گت ترک خاله گت ز نماند / عاز خرام جزای چندانند»

“Dedi: ‘Ev sənə zindan olubdursa, Üzür istəyirəm minləm qatıca!’”

Yeddi Gözəl mənzuməsinin bir başqa bölümü Bəhram Şah ilə Çin şahı, Xan Xaqan arasında baş vermiş olaylardır. Başda gələn önəmli fakt Çin imperatorunun adıdır. Nizami onu “Xan Xaqan”, Çin ordusunu isə “Türk qoşunu” adlandırır. Orijinal mətn-dən nümunə:

«مخلفن خلقان ز راه گت از چین / کرد سیمند هزار مرد گزین»

“Xan Xaqan Çindən yola düşdü savaşı üçün üç yüz min kişi seçdi.”

«مخلفن خلقان چور گزین کرد / کز جهان ندیدند تیران»

“Xan Xaqan çün bu xəbəri

yündə”

Az sonra bir daha Nizami Bəhram şaha qarşı savaşa Çin ordusunu “Türk qoşunu” adlandırır:

«لشکر ترک را از نماند / تا به جیحون رسید گزین»

“Ceyhuna çatdı süngü qorxusundan

Toz-duman Türk qoşununun qaçmağından.”

Bəhram şah Yeddi Gözəl poemasında Yeddi Günbəz saraylarını tikdirdikdən sonra ilk görüşündə qara günbəz sarayında Hind şahzadəsinin yanına gedir. Nizami o şahzadənin gözələrinin gözəlliyinə istiare etmək üçün Türk gözlü Hinduzadə adlandırır:

«بهری ترکوشتم خلدن زان / دانه مشک را گزید رنگدانه»

“O Hinduzadə Türk gözlü ceyran müşkün göbəyindən dünyünü açdı.”

Artırmalıyıq bu araşdırmada qaynaq kimi işlədilmiş əlyazma nüsxəsində Hind şahzadəsinin adı ilk kəz “Yürək”, sonra isə “Gürək Xatun” olaraq qələmə alınıb. Hind şahzadəsinin Bəhram şaha dediyi nağıl fikrimizə görə Dünya mifləri arasında təqvaqavramını insanlara çatdırmaq üçün deyilmiş ən gözəl nağıldır. Bu nağılda başabaş qara geymiş şahın niyə qara geyməsi, Çin vilayətində Məduşlar şəhərinə gedib orada başına gələnlər mifik bir dünyada tanrıçaların, mələklərin arasında yaşadığı kaosda görülməlidir. Şaha təqva, arınıq, dözümlülük örgətməyə (öyrətməyə) çalışan tanrıçanın adı bu məqalənin maraqlı yeridir. O tanrıça özünü nağıldakı şaha beləcə tanıtdırır:

«مگت آن ترک از این انداز / مژگان ترکها دارم نام

گفت از همنی و هم گیتی / دنیا را بود به هم خوشی

ترکها از است لذت ای عجب است / ترکها از دگر مرا لقب است

چیز تا ترکها برترند / خدوان را در آتش آتازیم»

“O nəzənin əndamli Türk dedi

Adım Nəzənin Türktəzdir bil Dedim həmdəm, həmməram olmağımız üzündən adlarımız qohumdur bil

Nə əcəbdir ki adın Türktəzdir Mənim ayamam da, bil, Türktəzdir

Dur Türklər kimi atımızı çapaq Hinduları od-aloqlara ataq.”

Nağılın başqa yerində Türktəz adlı tanrıçanı Türk təqdim edir:

dilə gətirir:

«چون نماند که چون آید باز / می خورم با نان چین و طراز
زلف خرمی آردم دگر (به جگر) / نماندی در آردم دگر (به جگر)»

“Arzum o idi gecə gəldikdə Çin və Taraz bütərlilə mey içəm Türki zülfü beləcə gətirə biləm ürək oxşamağı ciyəre çəkə biləm.”

Bu nağıldakı şahı tanrıça nə qədər dözməyə çağırırsa da, o dözə bilməyib sonunda ehtirasına enik düşür. Tanrıça isə şahın ehtiraslı israrları qarşısında ondan gözələrinin yummaq istəyir. Şah bir an gözələrinin yumub açdıqda özünü nağılın başlarında xaosa gəldiyi səbədin içində görüb necə bir nemətdən məhrum olduğunu anlayınca yaşayının sonuncu başdan başa qara geyinib susqunluğa dalır. Şah öz həsrətini aşağıdakı beytdə beləcə açıqlayır:

«مگت چوت سایلان ز دیش (دانش) اور / ترکها از ترکها کوزی اور»

“Bir kölgə kimi işıq bulmazdan bir türktəz ayrı düşüb Türktəzdan”

Bu beytdə birinci “türktəz” şahın öz şəxsiyyətini təmsil edir. O tanrıçanın öyüdlərini dinləməyib istədiyini əldə etmək üçün dözməzdən birdən birə saldırır. İkinci “türktəz” isə xaosdakı tanrıçanın adıdır.

İkinci gecə Bəhram şah Çin xaqanının qızı, Yığmanaz Xatunun yanına gedir. Yığmanaz xatın şaha İraq şəhərlərinin birindəki şahın nağılını deyir. Sevdidi qadınlarda vəfa görməyib qadınlara nifrət edən o şaha bir gün çinli bir kölə satan neçə dəne biri birindən gözəl kəniz gətirir. Onların arasında biri hamısından gözəl idi. Şah ondan xoşlanır. Nizami o gözəli də Türk xitab edir:

«مگر چه زان ترک دید جگر / همجان کرد خوشکنداری»

“O Türkdən düzənbaqlıq gördüyünə baxmayaraq, Saxlaya bildi özün şah təkmlinli olaraq.”

Eyni nağılın sonunda bir daha o gözəl kənizi “Susən xuylu Türk” adlandıraraq Türklüyə olan təəssübünü beləcə aydır:

«چون چان دید ترک سوسن نوری / راه باقیل به سوسن نوری»

“Eylə gördükdə o susən xuylu Türk susən iyli sərvinə yol verdi.”

Qeysərin qızı Humayunun Bəhram şaha dediyi Xeyr ilə Şərin nağılında bir daha Nizami gözəllikdən söz açanda kürdün qızını da “Türk gözlü gözəl” adlandırır:

(ardı gələnlə sayımızda)